

Marian Ziombra

Rola i miejsce słuchowo-pamięciowych predyspozycji studentów filologii rosyjskiej w procesie pokonywania ujemnej interferencji fonetycznej podczas opanowywania intonacji

Studia Rossica Posnaniensia 8, 193-200

1976

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIAN ZIOMBRA

Poznań

ROLA I MIEJSCE SŁUCHOWO-PAMIĘCIOWYCH PREDYSPOZYCJI
STUDENTÓW FILOLOGII ROSYJSKIEJ W PROCESIE
POKONYWANIA UJEMNEJ INTERFERENCJI FONETYCZNEJ
PODCZAS OPANOWYWANIA INTONACJI

Podczas opanowywania fonemiczno-artykulacyjnej i intonacyjnej¹ struktury języka rosyjskiego przez studentów filologii rosyjskiej w Polsce występuje znane zjawisko interferencji fonetycznej. Charakterystyczny przejaw interferencji, tzw. transfer negatywny², w odniesieniu do efektywności powstawania prawidłowych nawyków słuchowo-artykulacyjnych ma charakter ujemny. Wpływa on hamująco na opanowanie poprawnej wymowy języka rosyjskiego, a niekiedy wprost uniemożliwia poprawne z punktu widzenia ortoepii i intonacji mówienie po rosyjsku.

Mechanizm działania interferencji fonetycznej w płaszczyźnie fonemiczno-artykulacyjnej i słuchowej podczas nauczania języków obcych w ogóle analizuje szczegółowo w swym artykule N. Samujłowa³. Jej zdaniem najważniejsze ogniwa korekcji przy pokonywaniu bariery interferencyjnej w tej płaszczyźnie stanowią: słuchowy układ kontrolny, kinestetyczno-motoryczny układ kontrolny oraz pamięć. N. J. Samujłowa uważa, że podczas pokonywania ujemnej interferencji fonetycznej, hierarchicznie rzecz biorąc, słuchowy układ kontrolny jest ważniejszy od kinestetyczno-motorycznego.

Niestety, uczona radziecka nie porusza problemu działania ujemnej interferencji fonetycznej w płaszczyźnie intonacji, którą L. Zabrocki uważa za podstawową w prawidłowym opanowaniu strony fonetycznej języka rosyjskiego⁴.

¹ Autor artykułu ma na myśli intonację nieemocjonalną.

² Mamy na uwadze hamowanie reproduktywne oraz asocjacyjne.

³ Н. И. Самуйлова, *Фонетическая интерференция и обучение произношению*. W: *Психолингвистика и обучение русскому языку*, Москва 1972, s. 23 - 29.

⁴ L. Zabrocki, *Językoznawcze podstawy nauczania języka rosyjskiego*. W: *Metodyka nauczania języka rosyjskiego* pod red. A. Dorosa, Warszawa 1971, s. 36 - 37.

Należy również stwierdzić, że intonacja języka rosyjskiego obok akcentuacji wyrazowej jest szczególnie trudnym do opanowania elementem prozodycznym dla studentów filologii rosyjskiej.

O trudnościach związanych z opanowywaniem wymowy i intonacji języków obcych mówią w swych pracach tacy znani psycholingwiści radzieccy, jak B. W. Bielajew⁵, W. Artiomow⁶ i A. A. Leontjew⁷. Temat ten porusza również w swej najnowszej pracy B. Jankowski⁸.

Zdaniem autora niniejszego artykułu, w pokonywaniu ujemnej interferencji fonetycznej w płaszczyźnie intonacji przy nauczaniu języka rosyjskiego na uniwersyteckich studiach rusycystycznych w dużym stopniu pomogłaby dokładna znajomość procesu percepcji i produkcji intonacji przez człowieka w ogóle. Analiza tego zjawiska z psychologiczno-fizjologicznego punktu widzenia uwypukliłaby, naszym zdaniem, tę stronę działalności układów kontrolnych i pamięci ludzkiej, którą następnie można wykorzystać przy pokonywaniu bariery interferencyjnej podczas nauczania intonacji.

Intonacja jako zjawisko fonetyczne może być rozpatrywana, jak uważa M. Galejewa⁹, w różnych, aczkolwiek ściśle ze sobą powiązanych aspektach, a mianowicie:

1. artykulacyjnym
2. akustycznym
3. fonologicznym.

Badanie intonacji z punktu widzenia artykulacji ma na celu, jak podkreśla autorka, wyjaśnienie pracy wiązań głosowych, oddychania fonacyjnego, szybkości artykulacji, stopnia napięcia strun głosowych przy artykulowaniu oraz przerw występujących podczas tego procesu. Istnieją dane o pracy wiązań głosowych¹⁰ (W. P. Morozow 1967 — według M. Galejowej), które świadczą o pewnej niezależności zmian częstotliwości tonu podstawowego od nacisku wydechanego powietrza, co potwierdza słuszność wydzielenia melodii i dynamiki jako samodzielnych elementów intonacji.

Z punktu widzenia akustyki, zdaniem M. Galejowej, mowę należy rozpatrywać jako falę dźwiękową percypowaną przez ucho poprzez drgania cząstek powietrza. W tej płaszczyźnie rozgranicza radziecka uczona aspekt typowo akustyczny (fizyczny) mowy i aspekt słuchowy. W odniesieniu do intonacji jej akustycznymi wykładnikami są: częstotliwość tonu podstawowego,

⁵ B. W. Bielajew, *Zarys psychologii nauczania języków obcych*, Warszawa 1969, s. 19 - 35.

⁶ В. А. Артемов, *Психология обучения иностранным языкам*, Москва 1969, s. 200 - 217.

⁷ А. А. Леонтьев, *Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному*, Москва 1972, s. 80 - 85.

⁸ B. Jankowski, *Nauka języka obcego*, Warszawa 1973, s. 279 - 284.

⁹ М. М. Галеева, *Элементы фразовой интонации. Проблемы методической и прикладной фонетики и обучение произношению*, Москва 1973, s. 168 - 200.

¹⁰ Ibid. s. 168 - 200.

intensywność, długość trwania i przerwy w brzmieniu dźwięków, jakość dźwięków i ich przejść, których zmiana związana jest z odpowiednią intonacją.

W aspekcie słuchowym, jak twierdzi M. Galejewa, należy wyodrębnić odpowiadające cechom fizycznym intonacji jej elementy percepcyjne: wysokość tonu podstawowego głosu, głośność poszczególnych części frazy, łożas, przerwy (dostrzegalne), wyrazistość wymawiania i powstałe na ich bazie bardziej złożone percepowane wartości intonacji — melodię, akcent i dynamikę, tempo oraz rytmikę mowy¹¹. Stosunek pomiędzy fizycznymi (obiektywnymi) i percepowanymi (subiektywnymi) elementami intonacji nie jest jednoznaczny i wymaga, jak to określa M. Galejewa, uściślenia eksperymentalnego¹². Studiowanie intonacji w aspekcie akustycznym pozwala wyjaśnić jej cechy obiektywne i ustalić, na podstawie jakich współczynników percepuje i rozpoznaje informację przekazywaną przez środki intonacyjne odbiorca.

Aspekt fonologiczny intonacji, jako mniej istotny w niniejszych rozważaniach, został w artykule pominięty.

W związku z przedstawionym wyżej wydzieleniem poszczególnych aspektów badań intonacji wydaje nam się, że z punktu widzenia pokonywania bariery interferencyjnej podczas opanowywania intonacji języka rosyjskiego największą rolę będzie odgrywać jej znajomość jako zjawiska psychologiczno-fizjologicznego, występującego podczas percepcji i artykulacji oraz, co jest ściśle z tym związane, znajomość jej struktury akustycznej. Pozwoli to na wszechstronną w tym zakresie konfrontację intonacji języka rosyjskiego z intonacją języka polskiego i doprowadzi do wypracowania specjalnych ćwiczeń na dyferencjację.

Stwierdzenie M. Galejewej, że istnieje swego rodzaju niezależność mechanizmu zmian częstotliwości tonu podstawowego głosu od nacisku wydychanego strumienia powietrza i w związku z tym wydzielenie melodii i dynamiki jako samodzielnych elementów intonacji¹³, w bardzo dużym stopniu uzależnia, zdaniem autora artykułu, kontrolę produkcji intonacji od specyficznych sprawności słuchowego układu kontrolnego oraz pamięci słuchowej. W tym przekonaniu utwierdza nas również eksperyment N. Fiodorowej¹⁴. Uważa ona, że przy percepcji wysokości tonu podstawowego, a następnie przy imitacji usłyszanego wzorca przez badanych dokładność odtwarzania wysokości tonu podstawowego pozwala przypuszczać, iż w charakterze kierującego sygnału występuje niezbędny efekt akustyczny, a nie dokładne odtwarzanie drgań w krtani.

Wydaje się, że dla wyjaśnienia percepcji intonacji może być bardzo przy-

¹¹ Ibid. s. 168 - 200.

¹² Ibid. s. 168 - 200.

¹³ Ibid. s. 168 - 200.

¹⁴ Н. Ф. Федорова, *Измерение человеком полезных акустических параметров словесного ударения*, Ленинград 1969, s. 220 - 256.

datne zbadanie zdolności odbioru przez człowieka akcentu wyrazowego. Na podstawie licznych prac z tej dziedziny, w których stosowano metodę pomiarów akustycznych mowy komunikatywnej, ustalono, że akcentowana sylaba w większości wypadków różni się od pozostałych sylab wyrazu większym iloczasetem, większą intensywnością (głośnością) i większą lub mniejszą częstotliwością (wysokością) tonu podstawowego. Jednocześnie nie zawsze akcentowaną sylabę cechuje obecność wszystkich wyżej wymienionych cech jednocześnie. Możliwe są nadzwyczaj różnorodne ich kombinacje, co może być wytłumaczone wzajemnym oddziaływaniem takich czynników fonetycznych, jak: specyficzne różnice długości, intensywności i częstotliwości podstawowej pomiędzy samogłoskami różnej jakości, miejsce samogłoski w wyrazie, jej bezpośrednie sąsiedztwo itd. Większość autorów uważa, że w stosunku do efektywności utworzenia akcentu czynniki te znajdują się w następującej kolejności:

1. częstotliwość tonu podstawowego,
2. iloczas,
3. intensywność.

N. Fiodorowa uważa, że przy imitacji jedynie częstotliwość tonu podstawowego samogłosek-reakcji stanowi niezależny parametr, na który inne wielkości — bodźce (długość trwania i intensywność) nie mają istotnego wpływu¹⁵. Autorka sądzi, że poziom intensywności i długości trwania samogłosek-reakcji istotnie zależy od częstotliwości tonu podstawowego bodźca — wraz ze zwiększeniem się częstotliwości podstawowej intensywność samogłosek przy imitacji zwiększa się (właściwość ucha: percypować tony wyższe jako głośniejsze — uwaga moja M. Z.), a iloczas zmniejsza.

Twierdzenie M. Fiodorowej, naszym zdaniem, w dużej mierze może odnosić się również do percepcji i produkcji intonacji podczas jej opanowywania. Tak zwane „centrum intonacyjne” lub — jak je inaczej określa¹⁶ się — „centrum toniczne” w obrębie taktu (syntagmy) lub frazy stanowi akcentowana głoska wyrazu (lub głoski znajdujące się w jej bezpośrednim sąsiedztwie). W związku z tym sąd o typie intonacyjnym w granicach taktu lub frazy powstaje u człowieka na podstawie wielkości stosunku częstotliwości głoski (głosek) stanowiącej centrum toniczne do:

- częstotliwości głoski lub głosek przed centrum tonicznego
- częstotliwości głosek znajdujących się bezpośrednio za centrum tonicznym oraz
- od wielkości i kierunku zmian.

Radziecka uczona uważa, że rozpoznawanie obrazu słuchowego podczas percepcji określonego typu intonacji dzieli się na dwa konkretne zadania:

¹⁵ Ibid. s. 220 - 256.

¹⁶ Ibid. s. 220 - 256.

— wydzielenie użytecznych cech sygnału akustycznego i opisanie tego sygnału przy pomocy terminów tychże cech użytecznych (znajdujących się w pamięci — uwaga moja M.Z.)

— znalezienie odpowiedniej procedury do podjęcia decyzji¹⁷.

Taka czynność, zdaniem autora artykułu, niezbędna jest do porównania usłyszanego wzorca intonacyjnego danego języka z posiadanymi przez mówiącego (uczącego się) wzorcami w pamięci. Porównanie takie ma na celu identyfikację i przyporządkowanie danego wzorca do określonego modelu. Wymaga to posiadania w pamięci uczącego się (mówiącego) określonych matryc (engramów) adekwatnych percypowanemu wzorcowi. Jednakże w psychologii nauczania języków obcych znane jest zjawisko, że uczący się wartościuje percypowane dźwięki języka obcego na podstawie posiadanych w pamięci wzorców języka ojczystego, a więc przypuszczalnie także i wzorce intonacyjne wartościowane są w ten sam sposób.

Przy opanowywaniu języka obcego należy od uczącego się wymagać umiejętności i zdolności różnicowania intonemów na zasadzie porównywania percypowanego obrazu intonacyjnego języka obcego i posiadanego wzorca intonacyjnego języka ojczystego, celem powstania poprawnych matryc, wzorców intonacyjnych języka obcego. Postępowanie takie zakłada z góry możliwość lub niemożliwość fizjologiczną słuchowego układu kontrolnego, uczącego się oraz jego pamięci słuchowej do wytworzenia takich matryc.

Eksperymenty W. Lublińskiej¹⁸ świadczą o tym, że przy imitowaniu dźwięków mowy ludzie różnią się od siebie w zależności od ich zdolności i możliwości słuchowych. Stwierdza ona, że proces imitacji wysokości dźwięku u „muzykalnych”, jak ich określa autorka, i „niemuzykalnych” badanych jest organizowany na różnych zasadach: reakcje pierwszych określane są absolutną wielkością częstotliwości bodźców (ich pomiarem przez słuch), a reakcje drugich kształtowane są jako rezultat pomiarów pewnych stosunków pomiędzy parametrami bodźców w danej kolejności. Porównując wyniki imitacji, autorka doszła do wniosku, że jedni badani tzw. „muzykalni” percypują częstotliwość bodźców bardziej dokładnie (odchylenia rzędu 10 - 20 Hz), inni „niemuzykalni” mniej dokładnie (odchylenia rzędu 100 Hz i więcej).

Pozwala to dojść do wniosku, iż w odniesieniu do intonacji człowiek słyszy zaprezentowaną kolejność dźwięków mowy i „mierzy” każdą z nich według jednej lub kilku wielkości. Następnie porównując wartości jednej lub kilku wielkości (zdolność postrzegania objętościowego — uwaga moja M. Z.) według posiadanych przez siebie kryteriów, podejmuje decyzję o obrazie intonacyjnym i na jej podstawie przypisuje usłyszanemu następstwu dźwięków określoną

¹⁷ Ibid. s. 220 - 256.

¹⁸ В. В. Люблинская, *Восприятие и воспроизведение высоты звуков*, Ленинград 1969, s. 8 - 19.

strukturę. Bardzo ważną cechą pamięci ludzkiej jest to, że człowiek zapamiętuje nie początkowo zmierzone przez siebie absolutne wielkości wartości, lecz przypisaną następstwu dźwięków odpowiednią strukturę, którą wykorzystuje w razie konieczności odtworzenia usłyszanego wzorca (modelu) — pamięć i engramy.

Należy dodać, że wśród danej społeczności językowej istnieją poszczególne osoby, które w miarę dokładnie potrafią naśladować określone wartości akustyczne dźwięków mowy. Jak wynika z eksperymentu radzieckiego fizjologa B. Bogdanowa¹⁹, jedni badani po określonej serii prób potrafili rozpoznawać pewne samogłoski w logatomach przy czasie trwania 15 msek, inni natomiast, pomimo o wiele większej liczby prób nie byli zdolni tego uczynić nawet przy czasie trwania logatomów przez 60 msek. Pozwoliło to B. Bogdanowowi wysunąć przypuszczenie, że obok osób o absolutnym słuchu muzycznym istnieją osoby posiadające absolutny słuch barwy głosu. Jakkolwiek fizjolog radziecki przeprowadzał eksperyment na rozpoznawanie dźwięków mowy rosyjskiej wśród Rosjan, wyników eksperymentów nie należy ograniczać jedynie do tej płaszczyzny. Mogą one po uprzednich badaniach służyć pomocą przy opracowywaniu nowych metod nauczania wymowy języków obcych.

Badania eksperymentalne M. Kwieka również świadczą o tym, że istnieją osoby, których próg czułości słuchu na amplitudę dźwięku jest lepszy (wrażliwszy) aniżeli innych. Słabe tony są przez nie „silniej wartościowane aniżeli przez innych ludzi”²⁰.

Jakkolwiek powyższy przegląd eksperymentów i badań nad percepcją dźwięków mowy przez człowieka dotyczy mowy ojczystej (w eksperymentach uczestniczyli Rosjanie, z wyjątkiem badań M. Kwieka), niemniej jednak rezultaty eksperymentów rzucają dużo światła na indywidualne uzdolnienia, które należałoby uwzględniać, zastanawiając się nad skutecznością pokonywania ujemnej bariery interferencyjnej w płaszczyźnie intonacji.

Prowadząc od szeregu lat zajęcia z ortopedii i intonacji języka rosyjskiego w Instytucie Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej UAM w Poznaniu, autor artykułu na podstawie obserwacji doszedł do ogólnego wniosku, że pewien procent studentów filologii rosyjskiej po upływie jednego roku nauczania lepiej opanował poszczególne typy intonemów języka rosyjskiego niż studenci pozostali. Zajęcia były prowadzone w oparciu o podręcznik J. Bryzgunowej *Zwuki i intonacja rosyjskiej rzeczy* oraz taśmy z nagranyymi ćwiczeniami z jednoczesnym zastosowaniem wykresów graficznych, przedstawiających przebieg melodii w poszczególnych typach zdań.

¹⁹ Б. В. Богданов, *Восприятие коротких отрезков гласных звуков. Анализ речевых сигналов человеком*, Ленинград 1971, s. 49 - 56.

²⁰ М. Кwiek, *Badania nad przebiegiem czułości słuchu na amplitud dźwięków*, Poznań 1950, s. 15.

Uwzględniając takie przesłanki, jak motywacja, najbliższe środowisko językowe poszczególnych studentów oraz poziom nauczania języka rosyjskiego w szkole podstawowej i średniej, autor wysunął hipotezę o istnieniu indywidualnych uzdolnień psychologiczno-fizjologicznych do opanowania artykulacyjno-dźwiękowej i intonacyjnej struktury języka rosyjskiego. Zagadnienie to ściśle łączy się ze sprawą indywidualnych uzdolnień do pokonania interferencji przy opanowywaniu wymowy języka obcego. Powyższe mniemanie w pewnym stopniu pokrywa się z obserwacjami polskiego psychologa B. Jankowskiego, który mówi, że: „zdolność naśladowania intonacji, rytmu i innych cech ponadczłonowych jest bodaj jeszcze ważniejsza niż zdolność rozróżniania głosek. [...] zdolność naśladowania melodii (intonacji) języka jest niewątpliwie spokrewniona ze zdolnościami muzycznymi w kilku punktach, a mianowicie w odniesieniu do poczucia wysokości, intensywności i czasu trwania dźwięku oraz do poczucia rytmu i barwy dźwięku. W tym wypadku [...] należałoby mówić o słuchu językowym”²¹. Zarówno wypowiedź B. Jankowskiego jak i przytoczone wyniki badań specjalistów radzieckich świadczyłyby o istnieniu indywidualnych uzdolnień słuchowo-pamięciowych do imitacji dźwięków mowy i intonacji. Uzdolnienia te mogłyby okazać się bardzo pomocne lub wręcz niezbędne do pokonania ujemnej interferencji fonetycznej w płaszczyźnie intonacji. Zagadnienie jest bardzo ciekawe i wymaga przeprowadzenia szczegółowego eksperymentu naukowego. Być może na tego rodzaju predyspozycje należałoby zwracać uwagę podczas egzaminów wstępnych na filologię rosyjską. Umożliwiłoby to pokonanie w krótszym stosunkowo czasie zarówno ujemnej interferencji fonetycznej jak i innej specyficznej bariery — złudnych podobieństw pomiędzy dźwiękowo-artykulacyjnym systemem języka rosyjskiego i polskiego i sprawiło, że większy procent uczących się osiągałby w krótszym czasie poprawną ekspresję języka rosyjskiego.

МАРИАН ЗЕМБРА

РОЛЬ И МЕСТО ПСИХО-ФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДРАСПОЛОЖЕНИЙ
СТУДЕНТОВ РУССКОЙ ФИЛОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ ПРЕОДОЛЕНИЯ
ФОНЕТИЧЕСКОЙ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНТОНАЦИИ

Резюме

В настоящей статье автор рассматривает вопрос фонетической интерференции, выступающей при обучении интонации русского языка польских студентов-русистов.

На основании представленных в статье результатов исследований и экспериментов

²¹ B. A. Jankowski, op. cit. s. 135 - 136. G. Lindner, *Wprowadzenie do fonetyki eksperymentalnej*, Wrocław 1971.

специалистов в области физиологии и психологии речи, указывающих на существование отдельных лиц, обладающих индивидуальными психо-физиологическими предрасположениями к точному воспроизведению высоты, громкости и длительности звуков речи, автор статьи выдвинул предположение, что способности эти могут оказаться очень полезными в преодолении фонетической интерференции при обучении интонации и произношению русского языка студентов русской филологии в Польше.

THE ROLE AND PLACE OF AUDIO-MNEMONIC PREDISPOSITIONS IN THE STUDENTS OF RUSSIAN IN THE PROCESS OF OVERCOMING OF THE NEGATIVE PHONETIC INTERFERENCE DURING THE MASTERING OF INTONATION

by

MARIAN ZIOMBRA

Summary

In the article the author discusses the problem of negative phonetic interference appearing during the mastering of the intonation of the Russian language at the university Russian studies.

On the basis of the author's own observations as well as on the basis of results of researches and experiments of physiologists and psychologists presented and concerning the exact imitation, by various people, of pitch, sonority and duration of the sounds of native tongue, the assumption was put forward, that individual abilities of audio-mnemonic type in particular students can be very helpful in the overcoming of the barrier of interference on the plane of intonation during the mastering of Russian pronunciation.